

Homenatges a Pompeu Fabra en vida

JOAN PUIGMALET
Institut Estany de la Ricarda (el Prat de Llobregat)

1. INTRODUCCIÓ

L'any 2018 és Any Pompeu Fabra, en commemoració dels cent cinquanta anys del seu naixement al barri de la Salut de Gràcia i dels cent de la publicació de la *Gramàtica catalana* de 1918. Aquesta efemèride marca moltes manifestacions d'homenatge arreu dels territoris de parla catalana, tant de les institucions com de la societat civil. Creiem que ara és un bon moment per recopilar actes anteriors d'homenatge a la seva figura cívica i a la seva obra, fet que ens mostrarà el fort arrelament social d'aquestes. En aquesta comunicació aplegarem els homenatges que hem localitzat mentre era viu.

Fabra defineix *homenatge* en el *Diccionari general de la llengua catalana*:¹ «**homenatge** *m.* Cerimònia solemne amb què un home reconeix que és vassall d'un senyor i li promet fidelitat. || Acte de submissió, de respecte, de veneració, envers una persona. *Retre, prestar, homenatge a algú. Oferir un llibre en homenatge*». La segona accepció és la que ve al cas aquí, ja que, a causa de la seva tasca pública i del compromís amb el país, a Fabra se li van fer homenatges en vida des de finals del 1906, quan tenia trenta-vuit anys. Els primers tenen lloc a Bilbao, Barcelona i Badalona. Després del dissortat exili del gener de 1939, segueix rebent-ne a la Catalunya del Nord i a altres llocs. Miracle (1968, p. 572) reflexiona sobre aquest moment: «Sense la guerra, els darrers deu anys de la vida de Pompeu Fabra haurien estat els més resplendents, els de la gloriificació. Foren els d'un re-

1. Aquesta definició apareix igual en les trenta-dues edicions d'aquest diccionari, des de l'edició en fascicles de 1931-1932 fins a la de 1994. El DIEC2 es basa en ella, tot i que amplia la primera accepció: «li promet fidelitat *a canvi de la concessió d'un feu*». La segona accepció i els exemples fabrians no han canviat.

fugiat, sense atenuants ni privilegis». A partir de la seva mort el Nadal de 1948, les manifestacions de reconeixement i memòria segueixen estenenent-se per tot el país, sobretot i especialment el 1968, any del centenari de la naixença; el 1998, el del cinquantenari de la mort, i, més recentment, el 2018.

Un apunt quant a la popularitat de Fabra, a partir d'una anècdota que explica Segarra (1991, p. 130):

Des dels anys 20, a Catalunya el nom de Pompeu Fabra anava unit al de la llengua, i aquest al de Catalunya. Diuen que el president de la República Manuel Azaña, una vegada que va visitar Barcelona, es va quedar perplex de veure que Pompeu Fabra era aplaudit pel carrer com si es tractés d'un polític o d'un artista. I és que en una comunitat lingüística no normal com la catalana el gramàtic havia esdevingut un símbol. El mateix Fabra ho va arribar a sentir així.²

I un altre referent al seu tarannà. Diu Guansé (1964, p. 61): «No, no sempre podia defugir els honors. En aquests casos, els rebia amb naturalitat, amb simplicitat, traient importància al fet de ser ell qui els rebia. Ell era allí com per atzar. L'important no era ell, era la llengua, la terra».

El repertori de reconeixements populars comprèn una gran varietat de tipologies: actes públics d'institucions culturals i entitats cíviqües de caires diversos (a causa de la sovintejada presència pública, inaugurant cursos, amb entitats, presidint jurats, participant en actes en localitats petites); subscripcions populars d'ajut econòmic; jornades acadèmiques i publicacions dedicades; obres literàries dedicades;³ premis; concursos; obres d'art en diferents formats, des de petites medalles fins a pintures d'artistes reconeguts; els llocs presents en tot el territori de parla catalana que porten el seu nom (segons dades actuals de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya, hi ha 248 poblacions de Catalunya que tenen una via, com a mínim, amb el nom de Pompeu Fabra); així com altres objectes de diferents tipus. Aquests homenatges són majoritàriament a la figura i l'obra en conjunt, tot i que n'hi ha que se centren en aspectes concrets de la seva obra.

Alguns d'aquests homenatges són d'abast ampli, d'altres són més locals. Alguns són duradors en el temps, com van ser, un cop mort, les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra o els actes de renovació de la Flama de la Llengua Catalana, que fa quaranta-nou anys que se segueixen portant a terme. D'altres són més efímers, però tots formen part de la resposta de la gent als mèrits i qualitats d'una de les personalitats més importants de la Catalunya del segle xx. Una menció a

2. Pons (1998, p. 66) explica una anècdota semblant, però fent-ne coprotagonista Juan Negrín, president del Govern espanyol.

3. Dins de l'*Antologia d'homenatge a Pompeu Fabra* trobem una bona mostra de poemes que li van ser dedicats, alguns en vida.

part mereixen alguns homenatges projectats i que per diverses raons, bàsicament polítiques, no es van poder portar a terme.

2. HOMENATGES

— *Homenatge per l'èxit en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana* (1906). Segons explica Bladé (1986, p. 57), *El Poble Català* va publicar articles elogiosos vers el paper de Fabra com a comunicador en el Congrés. Fabra vivia a Bilbao des del 1902, i aquest periòdic tenia subscriptors allí. Quan Fabra tornà a Bilbao després del Congrés, va tenir la sorpresa d'un homenatge de la colònia catalana. Aquest va tenir lloc el 18 de novembre de 1906, quan Fabra tenia trenta-vuit anys i feia un mes que el congrés de Barcelona havia tingut lloc. Va consistir en un dinar homenatge al restaurant del Gran Hotel Torrónegui de Bilbao.

— *Homenatge pel seixantè aniversari* (1928). El 1928 Fabra va fer seixanta anys. Miracle (1968, p. 541) ens diu que s'obrí una subscripció popular per ajudar econòmicament la família Fabra i que els diners recollits Fabra els invertí en accions de la Companyia Tramvies de Barcelona. Duran (1928, p. 5) explica que durant l'homenatge els escriptors de llengua catalana tenien intenció d'oferir-li a Fabra un «àlbum de les belles lletres», un àlbum homenatge que glossés la seva figura. Aquesta idea no s'arribà a materialitzar. Les penúries econòmiques dels Fabra van tenir lloc tant durant la dictadura de Primo de Rivera⁴ com durant la postguerra.⁵

— *Homenatge d'alumnes i exalumnes* (1932). A mitjan l'any en què s'anava publicant en fascicles el *Diccionari general de la llengua catalana*, explica Bladé (1986, p. 94) que Fabra va rebre un homenatge d'alumnes i exalumnes organitzat per l'Ateneu Politècnic i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.⁶ Fabra tenia llavors seixanta-quatre anys.

— *Sopar d'homenatge per l'obtenció de la càtedra de llengua catalana de la Universitat de Barcelona* (1932). Organitzat per Palestra, l'entitat de la qual Fabra fou president, aquest sopar tingué lloc el 17 de desembre de 1932 al restaurant Pàtria de Barcelona. Hi assistiren més de tres-cents comensals. El secretari de

4. Miracle (1968, p. 541) indica que «d'ençà dels mateixos anys de la Dictadura, s'instaurà una mena d'homenatge permanent a Pompeu Fabra: el culte a la seva amistat i la seva companyia».

5. Miracle (1968, p. 573): «Hi hagué una llarga temporada que Pompeu Fabra visqué de la soliditat dels seus deixebles», en referència als durs anys de l'exili.

6. Aquest homenatge també és citat per Ainaud de Lasarte (1998, p. 41), tot i que indica erròniament que va ser organitzat per l'Associació Protectora de la Llengua Catalana. També en parla J. Aimà a *Homenatge a Pompeu Fabra* (1934), on indica «Ateneu Polytechnicum» i que va ser «una cosa íntima».

Palestra, Josep M. Batista i Roca, acabat el sopar, llegí les nombroses adhesions. Després parlà Frederic Roda i Ventura, qui també en nom de Palestra oferí l'homenatge a Fabra i en lloà la tasca. Fabra pronuncià un discurs d'agraïment.⁷

— *Nomenament de fill adoptiu i Medalla d'Or de Badalona* (1934). Després de viure a Bilbao, quan Fabra tornà a Catalunya, el 1912, s'instal·là a Badalona. Allí, al saló de l'Ajuntament badaloní, el 28 de gener de 1934, l'alcalde Josep Casas li va atorgar la Medalla d'Or i li va oferir un pergami en què se'l nomenava fill adoptiu. Hi assistí molta gent de Badalona i també de Barcelona. Hi ha un àlbum d'homenatge d'aquell dia, amb molts escrits d'elogi a Fabra: *Homenatge a Pompeu Fabra. Dia 28 de gener de 1934*, publicat per l'Associació de la Premsa de Badalona. L'Ajuntament també va acordar crear un Premi Fabra anual per a treballs de lingüística catalana dotat amb mil pessetes.⁸

— *La Medalla de la Ciutat de Barcelona* (1936-1938). Dos anys després que Badalona, Barcelona va tenir la intenció d'oferir a Fabra la seva Medalla de la Ciutat, i així ho acordà (Miracle, 1968, p. 570). El conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, en parla a Fabra en una carta datada el 22 de juny de 1936:⁹

Vull felicitar-vos per l'honor que acaba de fer-vos la ciutat en concedir-vos la seva condecoració més alta. No és solament la ciutat que ha d'agrair la vostra obra i honorar el vostre nom. És Catalunya, que us deu una glorificació de caràcter nacional. Sapigheu —i puc dir-vos-ho perquè conec l'esperit del President i dels meus companys de Consell— que el Govern de la Generalitat no espera sinó l'ocasió de dir ben alt el servei altíssim que heu fet a la llengua i al retrobament de Catalunya.

A causa de la Guerra Civil, aquest gran homenatge no tingué lloc, com ens explica Segarra (1998b, p. 8):

Així li ho havia fet saber uns anys abans el conseller de cultura de la Generalitat de Catalunya al mateix Fabra en una carta que li va escriure en ocasió de l'homenatge que la ciutat de Barcelona havia de retre al gramàtic el juny de 1936, poc abans de l'alçament militar del general Franco. El govern de la Generalitat i els companys de Gassol a la conselleria de cultura no van ser a temps de poder agrair-li públicament, com haurien volgut, la seva obra ni d'honorar el seu nom. La guerra civil i l'exili posterior els ho van impedir.

7. En parlen, entre altres, Miracle (1968, p. 550) i Marquet (1995); en el seu moment en va aparèixer informació en el diari *La Publicitat* de 18 i 20 de desembre de 1932.

8. En l'article, d'autor desconegut, «Diumenge, Badalona nomenà Pompeu Fabra fill adoptiu de la ciutat» (1934) del diari *La Publicitat* es donen molts detalls de l'acte i s'inclou la impressionant llista d'adhesions. Quant al premi de lingüística, es convocà però mai no s'arribà a donar. Agraïxo aquesta darrera informació a Montserrat Carreras, de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona.

9. Font: Arxiu IEC. Agraïxo a Xavier Rofes i Eulàlia Miret, de l'IEC, la consulta de la carta.

Tornant a la medalla, l'any 1938, en ocasió dels setanta anys de Fabra, es torna a parlar del tema. Vives i Borrell (1938, p. 4) ens explica que «des de les emissores catalanes, Josep Miracle demanà ahir a la tarda al Consell Municipal de Barcelona, que atorgui la Medalla de la Ciutat a l'eximi patrici». Passarell (1938, p. 60) ens diu que li fou atorgada l'any 1938: «Darrerament l'Ajuntament de Barcelona —el 24 de febrer de 1938— li atorgà la “Medalla de Barcelona”. Es tracta d'una distinció que ultra honorar el català il·lustre, endegador del nostre idioma, honora la ciutat, l'organisme director que li ha concedit, i tot Catalunya».

— *Homenatge pel setantè aniversari* (1938). En ocasió dels setanta anys, data de jubilació obligatòria com a professor, tot i que li van demanar que seguís, excepcionalment, com a professor i com a president del Patronat de la Universitat Autònoma, Fabra va rebre el darrer homenatge abans de l'exili. Era el 20 de febrer de 1938, quan va rebre dos homenatges: un a la Conselleria de Cultura i un altre a la Universitat. L'acte de la Conselleria de Cultura de la Generalitat va ser un reconeixement íntim dins la mateixa Conselleria, organitzat pel conseller Carles Pi i Sunyer. Hi assistiren el president Companys, el Govern català i moltes altres persones. Sorgí la idea d'encunyar una medalla commemorativa, que diu Miracle (1968, p. 570) «que no sé si s'arribà a realitzar». L'acte de la Universitat, també modest, se celebrà al Seminari Romànic i els principals promotors van ser-ne Coromines, Aramon i Serra i Xirau. En aquest segon acte, se li va voler oferir una miscel·lània d'homenatge, però el treball en aquell moment es quedà en proves d'impremta. Aquesta obra es publicarà, i en parlarem més endavant, el 1943 a Buenos Aires.¹⁰ El regal més conegut d'aquests setanta anys li va venir de professors i estudiants amics, que el van obsequiar amb un pergami de felicitació escrit per Pau Verrier en català antic i amb les signatures en llatí.¹¹

— *Homenatge dels exiliats catalans a França* (1942).¹² És aquest el primer homenatge a Fabra en l'exili. Per celebrar els seus setanta-quatre anys, el 20 de febrer de 1942, a Montpeller, Rafael Moragas i Garcia Castellet li van preparar un àlbum d'autògrafs, pensaments i dedicatòries. Hi participaren Nicolau d'Olwer, Rovira i Virgili, Carles Riba, Clementina Arderiu,¹³ Ventura Gassol, Serra i Hünter, Pous

10. Gallén (2018, p. 82-83) amplia la informació, donant més detalls, tant de l'acte a la Conselleria de Cultura com del de la Universitat; per altra banda, dona molts detalls d'un altre homenatge frustrat a Fabra de 1938, per part de la Institució del Teatre. A «Una vida fecunda. Homenatge al mestre Pompeu Fabra» (1938), article de *La Publicitat*, s'informa de l'acte de la Conselleria; a «Homenaje al maestro Pompeyo Fabra» (1938), de *La Vanguardia*, es parla dels dos actes; Benguerel (1938) publica el seu homenatge particular pels setanta anys de Fabra.

11. Una transcripció amb totes les adhesions i una reproducció en color d'aquest pergami es troben a *Homenatge a Pompeu Fabra* (1982, p. 16-18).

12. Casassas (2013, p. 47): «en aquelles circumstàncies excepcionals, Fabra es convertí en un símbol i en un element aglutinador de la intel·lectualitat catalana exiliada a França».

13. El testimoni de Clementina Arderiu sobre aquest homenatge apareix a Mir (1998, p. 54).

i Pagès, Joan Alavedra, Antoni M. Sbert, Melcior Font, Màrius Aguilar, Francesc Aguirre, Àngel Ferran, Pau Casals, Baltasar Samper i d'altres. Explica Bladé (1986, p. 115) que deu o dotze catalans establerts prop de Marsella li regalaren sis paquets de tabac *Scaferlati* adquirits per subscripció «per tal que el Mestre pugui omplir la pipa».¹⁴ L'homenatge comptà amb l'adhesió de totes les delegacions de la Societat d'Estudis Occitans i dels estudiants rossellonesos de la Universitat de Montpeller, així com de Joan Amade, l'occitanista Pèire Azéma i altres francesos.

— *Miscel·lània Fabra* (1943). Aquesta publicació, que en principi hauria d'haver aparegut el 1938, per l'homenatge a Fabra del setantè aniversari, va ser finalment publicada a Buenos Aires el 1943 i preparada a l'exili per les bones mans de Joan Coromines. Porta el subtítol de: *Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra pels seus amics i deixebles amb motiu del 75è aniversari de la seva naixença*. Hi van participar vint-i-un autors, alguns d'estrangers. Aquesta obra el 1998 fou reeditada per l'Institut d'Estudis Catalans, en edició facsímil, amb un preàmbul d'Antoni M. Badia i Margarit que dona detalls de la seva atzarosa història. El 1944, el fabrista valencià Carles Salvador parlava d'aquesta publicació amb Ramon Aramon (Pitarch, 2013, p. 220: «Com que l'homenatge a Mestre Fabra és perenne és igual la data de publicació de la Miscel·lània. La sort és que ens viu. I per molts anys siga».

— *Doctor honoris causa per la Universitat de Tolosa de Llenguadoc* (1945). L'acte institucional d'investidura de doctor *honoris causa* va tenir lloc el 5 de juliol de 1945, i fou l'inici d'altres homenatges, com si fos també una llarga celebració dels setanta-set anys del mestre. L'endemà, el 6 de juliol de 1945, el Casal de Catalunya de Tolosa celebrà unes festes catalanes en honor a Fabra.¹⁵ El 2 de setembre de 1945, el Casal de Catalunya de Perpinyà organitzà un «vi d'honor» en homenatge a Fabra. L'1 de desembre de 1945, els catalans residents a París prepararen un sopar en honor seu, també amb motiu de la investidura de doctor *honoris causa*.¹⁶

— *Nomenament com a president d'honor de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* (1946). La Societat Catalana d'Estudis Històrics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, va ser creada el 1946 en la clandestinitat, a Barcelona. En foren promotors Ramon Aramon, Pere Bohigas i Miquel Coll i Alentorn. En un principi, es dividia en les seccions d'història, d'història de l'art i de llengua i literatura.

14. Segarra (1991, p. 144) ens diu que eren «un grup de catalans de Montpeller que treballaven en una de les companyies que els alemanys havien establert a prop de Marsella. Un obsequi molt valuós i ben emotiu en temps de penúria».

15. Del juliol de 1945 hi ha una carta dirigida a Fabra dels estudiants del Front Universitari de Catalunya, en què «s'associen fervorosament a l'Homenatge que recentment us ha tributat la Universitat de Tolosa de Llenguadoc» (Fabra, 2013, p. 619).

16. Més detalls de l'acte institucional a *Homenatge a Pompeu Fabra* (1998, p. 209).

Des de l'inici, en foren presidents honoraris Pompeu Fabra i Josep Puig i Cadafalch.

— *Edició d'homenatge a Fabra d'una tria de les «Converses filològiques»* (1946). Durant l'exili, Fabra revisava els originals de la revista *Quaderns de Perpinyà*. Els amics de la revista li van organitzar un homenatge amb l'edició d'una tria, feta per Fabra, de les «Converses filològiques», que es publicà a París. En la immediata postguerra a França, l'edició, que era de bibliòfil, va tenir dificultats materials per tirar endavant.¹⁷ Diu a la portada: «Edició d'homenatge». Hi hagué un exemplar per a Fabra, cinquanta exemplars per als subscriptors que en van assegurar l'edició (encapçalats per Josep Irla, president de la Generalitat, també hi trobem Pau Casals, Antoni Clavé, Emili Grau Sala, Pau Picasso o Josep Tarradellas) i cinc-cents exemplars per als subscriptors de Catalunya. Els diners recaptats eren per a Fabra.

— *Homenatge dels refugiats catalans a França pels vuitanta anys de Fabra* (1948).¹⁸ El 20 de febrer, dia de l'aniversari, el Cor Nacional Català del Casal Catalunya de París, dirigit per Josep Fontbernat, va oferir un concert de música catalana, presentat per Ventura Gassol i dedicat a Fabra. El 28 de febrer, Josep Carner va fer la conferència «El do de mestre Fabra a Catalunya», a la sala de l'alcaldia de Prada. Carner estava acompanyat per Pau Casals i Josep Quero Morales. Fabra i el president Irla, en la primera fila. Després de la conferència, el sopar, al Gran Hotel de Prada de Conflent. Entre la seixantena de comensals: Irla, Casals, Carner, Quero Morales, Rovira i Virgili, Tarradellas, Martí Barrera, Ventura Gassol, Eugeni Xammar, Josep Fontbernat,¹⁹ Ferran Rahola (gendre), Joan Alavedra, Rafael Tasis, Ferran Canyameres, Garcia Castellet, Emili Vigo i d'altres. Parlaren Irla, Alavedra, Rovira i Virgili, Josep de Benito (representant els exiliats de més enllà del Cinca), Josep Fontbernat i Pau Casals. Al final del sopar, Casals interpretà una *bouffée* de Bach i *El cant dels ocells*. També fou Pau Casals qui, l'endemà, un altre cop a l'Ajuntament de Prada, entregà a Fabra una medalla d'or adquirida per subscripció popular, obra de Joan Rebull i executada per l'orfebre Joan Vidiella. Parlaren l'alcalde de Prada, Jean Clerc, i Josep Irla, president de la Generalitat. Fabra també va ser obsequiat amb un àlbum de signatures. Després va tenir lloc un aperitiu al Café de France. Per a molts, aquest fou «l'Homenatge Nacional a Pompeu Fabra».²⁰

17. Ho testimonia Ferran Cuito dins de Mir (1998, p. 102-103).

18. Molts detalls d'aquest homenatge es poden trobar a *Pompeu Fabra a Prada* (1979).

19. Josep Fontbernat va ser també el protagonista d'un altre homenatge frustrat a Fabra: la concessió de la Legió d'Honor francesa. Explica Xammar (1975, p. 508): «La gestió de fer donar a Pompeu Fabra la Legió d'Honor, de la qual cosa es va encarregar Josep Fontbernat ple de credulitat i d'optimisme, no va donar cap resultat perquè ja eren normals les relacions entre el govern franquista i el govern francès i ha estat sempre un criteri d'aquest darrer govern no donar mai la Legió d'Honor a un exiliat polític».

20. Bladé (1986, p. 120) diu que es va oferir un altre homenatge a Fabra pels vuitanta anys a Tolosa: «A Tolosa de Llenguadoc, amb el mateix motiu, va tenir lloc una vetllada dedicada a enaltir la vida i l'obra del gramàtic».

3. CONCLUSIÓ

La nit del 25 de desembre de 1948 Fabra mor a Prada, després d'haver passat el dia de Nadal amb la família, a Perpinyà. El sepeli i les mostres de condol associades són el primer homenatge a Fabra després de la seva mort a l'exili.

Com ens diuen Ginebra i Solà (2007, p. 9), Fabra és «una de les persones de tota la nostra història que haurà deixat una empremta més profunda en el seu poble, com a científic, com a patriota i com a salvador de la llengua». Aquesta recopilació ha estat sintètica en la descripció d'alguns actes, i potser no és completa, però creiem que mostra de manera clara un fet indiscutible: els catalans estem *enfabrats*.²¹

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AINAUD DE LASARTE, Josep Maria (1998). «Cronologia de Pompeu Fabra (1868-1948)». A: *Pompeu Fabra*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 39-44. (Nadala; XXXII)
- Antologia d'homenatge a Pompeu Fabra* (1968). Barcelona: Eler.
- BENGUEREL, Xavier (1938). «Els setanta anys de Pompeu Fabra». *Meridià*, núm. 7 (25 febrer 1938), p. 3.
- BLADÉ DESUMVILA, Artur (1986). *Pompeu Fabra: Biografia essencial*. 2a ed. Barcelona: Pòrtic.
- CASASSAS, Jordi (2013). «La significació cívica i patriòtica de Pompeu Fabra». A: *Pompeu Fabra: 10 aspectes de l'home i l'obra*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Fundació Universitat Catalana d'Estiu; Cabrera de Mar: Galerada, p. 21-49.
- «Diumenge, Badalona nomenà Pompeu Fabra fill adoptiu de la ciutat» (1934). *La Publicitat*, núm. 18537 (30 gener), p. 1 i 3.
- DURAN, Miquel (1928). «Pompeu Fabra, l'enamorat del nostre idioma». *La Veu de Catalunya*, núm. 10147 (8 desembre), p. 5.
- FABRA, Pompeu (1931-1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- (1994 [1931-1932]). *Diccionari general de la llengua catalana*. 32a ed. Barcelona: Edhasa: Institut d'Estudis Catalans.
- (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll.
- GALLÉN, Enric (2018). «Pompeu Fabra per Agustí Esclasans». *Els Marges*, núm. 116 (novembre), p. 82-112.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: Vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GUANSÉ, Domènec (1964). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Alcides.

21. El concepte *estar enfadrat* apareix a Mir (1998, p. 154), escrit per Eduard Artells (qui va morir el 1971): «Quan coneguèrem personalment Pompeu Fabra ja estàvem *enfabrats* anys havia».

- «Homenaje al maestro Pompeyo Fabra» (1938). *La Vanguardia*, núm. 23074 (24 febrer), p. 6.
- Homenatge a Pompeu Fabra: 1868-1948: Fidelitat a la llengua nacional: Biografia. Antologia. Bibliografia* (1998). Barcelona: Generalitat de Catalunya: Institut d'Estudis Catalans.
- Homenatge a Pompeu Fabra: Dia 28 de gener de 1934 / Associació de la Premsa de Badalona* (1934). Badalona: Gràfiques Harlem.
- Homenatge a Pompeu Fabra: President del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939): En complir-se 50 anys de la publicació del 'Diccionari general de la llengua catalana' i de les 'Normes' de Castelló de la Plana* (1982). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- MARQUET, Lluís (1995). «Pompeu Fabra, president de Palestra». *Revista de Catalunya*, núm. 95 (abril), p. 55-63.
- MIR, Jordi (1998). *Memòria de Pompeu Fabra: 50 testimonis contemporanis*. Barcelona: Proa.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*: Barcelona, Aymà.
- Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1943). Buenos Aires: Imprenta y Casa Editora Coni.
- Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998). Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. [Edició facsimil de la de 1943]
- PASSARELL, Jaume (1938). *Pompeu Fabra*. [Barcelona?]: Biblioteca Política de Catalunya.
- PITARCH, Vicent (2013). «Influència de Fabra en el valencianisme». A: *Pompeu Fabra: 10 aspectes de l'home i l'obra*. Barcelona: Diputació de Barcelona: Fundació Universitat Catalana d'Estiu; Cabrera de Mar: Galerada, p. 199-235.
- Pompeu Fabra a Prada* (1979). Recollit i presentat per Ramon Gual. *Revista Terra Nostra*, núm. 33.
- PONS, Agustí (1998). «Pompeu Fabra. La llengua moderna». A: *Homenatge a Pompeu Fabra*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Institut d'Estudis Catalans, p. 23-73.
- SEGARRA, Mila (1991). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Empúries.
- (1998a). *Pompeu Fabra: L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- (1998b). «Pompeu Fabra. Notes d'una vida consagrada a la llengua». A: *Pompeu Fabra*. Barcelona: Fundació Jaume I, p. 8-38. (Nadala; XXXII)
- «Una vida fecunda. Homenatge al mestre Pompeu Fabra» (1938). *La Publicitat*, núm. 19774 (22 febrer), p. 4.
- VIVES I BORRELL, J. (1938). «És demanada per a Pompeu Fabra la Medalla de la Ciutat». *La Humanitat*, núm. 1868 (20 febrer), p. 4.
- XAMMAR, Eugeni (1975). *Seixanta anys d'anar pel món: Converses amb Josep Badia i Morret*. 2a ed. Barcelona: Pòrtic.